

УДК 005.934:338.246

*Проф. С.В. Васильчак, д-р екон. наук;
магістр Н.Т. Копитко – Львівський ДУВС*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ РЕЙДЕРСТВА В УКРАЇНІ

Розглянуто історію виникнення українського рейдерства, виділено його структуру та масштабність, загрозу рейдерства економічному розвитку держави та його вплив на суспільно-економічну безпеку підприємств. Встановлено, що в Україні рейдерство є надзвичайно актуальною проблемою в сучасному суспільстві, яка набирає статусу загрози її національній безпеці. Через нестійкість, корумпованість державних органів, прогалин у законодавстві, несформованих інституцій прав власності такий феномен в Україні не лише виникає, а набирає високих "темтів зростання". Хоча в розвинених країнах рейдерство є ефективним інструментом впливу на не-ефективні підприємства, в Україні – це інструмент перерозподілу власності та особистих інтересів.

*Prof. S.V. Vasylchak; master's degree N.T. Kopytko –
L'viv state university of internal affairs*

Raiding features in Ukraine

History of origin of Ukrainian raiding is considered in the article, the structure of raiding, scale, is selected, threat of raiding economic development of the state and influence on social-economic safety of enterprises. It is set that in Ukraine a raider is the extraordinarily issue of the day in modern society, which collects status of threat of it national safety. Through instability, corrupted of public organs, blanks, in a legislation, unformed інституцій of ownership rights such phenomenon in Ukraine arises up not only, and collects the high "rates of growth". Although in the developed countries a raider is the effective instrument of influence on uneffective enterprises, in Ukraine is the instrument of redistribution of proper and personal interests.

Вступ. Для того, щоб визначити завдання у досліджуваних процесах насамперед варто визначити саму природу поглинання й рейдерської атаки. На думку багатьох експертів, рейдерство розхитує правову основу держави, яка проголосила приватну власність непорушною, виливається в остаточну розпусту суддів, збільшення корупційних проявів в правоохоронних органах, збиває з нормального робочого ритму підприємства. Зважаючи на згадане, великий іноземний бізнес знову всерйоз побоюється українського інвестиційного ринку. Українські рейдери, порівняно з їхніми західними колегами, більше нагадують піратів. Фактично, вони здійснюють захоплення власності, корумпуючи суди, правоохоронні органи, чиновників, політиків і депутатів.

Проблеми розвитку, та прояву рейдерства в Україні висвітлені у наукових працях І. Голованя [1], Д. Доброго [2], М. Соколова [3], М. Ілляшева [4], І. Зайцева [5]. Результатом дослідження вчених стало визначення розвитку рейдерства, визначення його стратегії, особливості національного рейдерства. Поряд з тим, варто зауважити, що питання прояву рейдерства в Україні потребують подальшого дослідження.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей прояву рейдерства в Україні, його впливу на економічний розвиток держави та способів його запобігання.

Актуальність теми дослідження полягає найперше у тому, що характерною рисою новітньої історії розвитку вітчизняного бізнесу є дедалі більша кількість операцій зі злиття й поглинання суб'єктів господарювання, яка час-

то проявляється у досить агресивній формі так званого недружнього поглинання або рейдерства. Останнє нині поширилось в Україні настільки масштабно, що стало створювати певну загрозу економічному розвитку держави та впливає на суспільно-економічну безпеку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Термін "рейдерство" походить від англійського "raid" (дослівно "набіг", "раптовий напад"). Компанію, що поглинає іншу компанію шляхом масового скуповування акцій компанії-жертви з метою одержати контрольний пакет, називають "рейдером" (англ. *raider*). Відповідна діяльність у багатьох країнах врегульована законодавчо. Наприклад, у США правила Комісії з коштовних паперів і бірж (*Securities and Exchange Commission*) вимагають повідомляти комісію, а також компанію – об'єкт поглинання – про намір придбати понад 5 % акцій. Наголосимо, що західні рейдери виглядають зовсім безневинно порівняно з російськими й українськими "колегами". Адже з вітчизняних і російських ЗМІ, які повідомляють про факти рейдерства, ми дізнаємося не стільки про купівлю акцій, скільки про захоплення територій і офісів підприємств збройними загонами [1]. Тому на пострадянському просторі під рейдерством часто розуміють незаконне поглинання (захоплення) одного суб'єкта господарювання (підприємства) або його власності іншим, із застосуванням корупції і насильства [2].

Рейдерство зародилося, щойно було здійснено випуск перших акцій. Його не варто плутати з розповсюдженням на Заході *грінмейлом* – формою легального корпоративного шантажу, який застосовується зазвичай дрібним акціонером з метою продажу своїх акцій мажоритарію у декілька раз дорожче. За кордоном рейдерство вважають цілком нормальним і прийнятним видом бізнесу, що регулюється законодавчими нормами. Там рейдерів називають своєрідними "санітарами бізнес-лісу", які поглинають підприємства зі слабким менеджментом; отже, побічно вони навіть сприяють поліпшенню макроекономічних показників країни [3].

Але, на жаль, в Україну рейдерство прийшло не із Заходу, а зі Сходу – з відповідним російським колоритом початку 90-х років – епохи дикого нагромадження первинного капіталу. Як наслідок, з'явився поділ рейдерства на "біле", "сіре" й "чорне". За словами керуючого партнера юридичної фірми "Ільяшов і Партнери" Михайла Ільяшова, "білі" діють винятково за законом. Прагнучи захопити ласий шматок, "білі" рейдери йдуть на воістину фантастичні, але цілком законні виверти, аби підірвати економічне становище підприємства. "Сірі" використовують сумнівні методи, балансуючи на межі законності. Вони цілком можуть застосувати подвійний реєстр або фальсифікувати результати виборів зборів акціонерів. "Чорні" не гребують навіть використанням силових методів, хоча їхні головні інструменти – підкуп чиновників і підробка документів" [4].

Історію українського рейдерства умовно можна поділити на два періоди. Перший період охоплює час від початку 90-х років до початку 2000-х. У цей час Україна стає незалежною, відбувається перехід країни на ринкові відносини, визначаються політичні центри, створюються злочинні угруповання. Така сама ситуація склалась в більшості пострадянських країн. Захоплення підприємств здійснювалось відкрито кримінальним шляхом, досить часто – із

застосуванням фізичного насильства. Правовий нігілізм супроводжувався нехтуванням правами людини, правопорядку країни. З часом ситуація стала змінюватись: було прийнято низку нормативних актів, економічна обстановка поліпшувалась, в країні відбувалась, хоча і не на належному рівні, боротьба з корупцією, знижувалась криміногенна обстановка. Особливістю цього періоду є відсутність вибору.

Другий період триває понині з початку 2000-х років. Цей період характеризується напівзаконним загарбанням підприємств, більш легальними методами боротьби, активним протистоянням рейдерству. Хоча експерти не схильні вбачати "руку" російських спецслужб у хвилі рейдерства, що прокотилася Україною, у Росії випадки корпоративного захоплення підприємств поширені значно більше, ніж у нас. Перебуваючи з робочим візитом у Дніпропетровську 13 жовтня минулого року, глава українського уряду заявив: "У російських бізнесменів є досвід ведення фінансово-промислових війн, і вони прагнуть перенести цей досвід в Україну" [2]. З подібним явищем зітнулися свого часу всі країни з перехідною економікою. Наприклад, у сусідній Польщі рейдерство на початку 90-х рр. іменувалося "торпедуванням".

Структуру рейдерства можна представити таким чином. Рейдерів умовно поділяють на "білих", "сірих", та "чорних". Українське рейдерство за своєю структурою, методами захоплення і дією, багато в чому схоже з російським. Експерти вважають, що на українському ринку сьогодні збільшується кількість російських рейдерів. За словами Д. Мацуєва, заступника директора торгового департаменту компанії Dragon Capital, на межі 2005-2006 рр. в Україні були присутні п'ять великих рейдерських структур, то на сьогодні ситуація змінюється. Інші експерти вважають, що протягом півріччя до 50 % рейдерського ринку України буде захоплено російськими загарбниками.

Що ж таке рейдерство в Україні? На це запитання однозначної відповіді немає. Андрій Шульга, голова спостережної ради Міжнародної юридичної компанії "Соломон-Груп", проводячи межу між поняттями "рейдерство" та "поглинання" зазначає: "Є лише одна істотна відмінність – рейдер зазвичай використовує для захоплення підприємства незаконні методи, у той час як поглинач намагається діяти в межах закону" [5].

Генеральна прокуратура вважає рейдерством незаконні захоплення підприємств, голова Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку (ДКЦПФР) визначає таку діяльність як недружні поглинання і пропонує ввести за рейдерство кримінальну відповідальність [6].

Проте "недружні поглинання" в Україні не заборонено законом. Нормативні акти Антимонопольного комітету регулюють порядок одержання дозволу на недружнє придбання акцій компанії. При цьому під "недружнім" розуміється придбання, здійснюване за фактичної протидії з боку суб'єкта господарювання, акції якого скуповуються. Зрозуміло, що введення кримінальної відповідальності за незаборонені законом операції – це нонсенс.

Захопити підприємство можна фізично, наприклад, ввести на територію збройні підрозділи. Однак значно важливіше контролювати господарську діяльність підприємства, тобто здійснювати функції виконавчого органу, що дає змогу розпоряджатися активами. Тому силове захоплення території і ад-

міністративних будівель якщо й здійснюється, то саме з метою забезпечити встановлення контролю над активами. Але навіть такі, скажімо відверто, жорсткі дії в жодному разі не є апріорі незаконними. Поширені випадки, коли керівники підприємств не хочуть підкорятися цілком законним рішенням власників про звільнення з посади. І не просто не підкоряються, а споруджують справжні барикади, ховають печатки. Трапляється, на захист абсолютно незаконної позиції звільненого директора стають цілі трудові колективи. А поруч з представниками трудових колективів нерідко виявляється персонал охоронних фірм у камуфляжі зі зброєю. За таких обставин захист законних прав та інтересів акціонерів неможливий без застосування певних заходів примусового характеру. Саме тому варто детально з'ясовувати всі обставини кожного факту захоплення для визначення його законності.

Досить часто за висловом "рейдерська атака" ховаються банальні злочини, такі, як самоправність, викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства та зловживання службовим становищем або їх пошкодження, підробка документів, печаток, штампів і бланків, їхній збут, використання підроблених документів, зловживання владою або службовим становищем, службова підробка, службова недбалість тощо. Однак удосконалення законодавства, що регулює корпоративні відносини, потребує неспішної клопіткої праці. І в жодному разі не в рамках "антирейдерської" або будь-якої іншої кампанії.

Виходячи із суті досліджуваного явища, стає зрозумілою і роль конкурентної розвідки. У більшості високорозвинених держав, де бізнес більш цивілізований, конкурентна розвідка вирішує питання доцільності й можливості поглинання слабших гравців на ринку сильнішими. Вітчизняна практика знає чотири основні способи рейдерської атаки через: 1) акціонерний капітал; 2) кредиторську заборгованість; 3) органи управління; 4) заперечування результатів приватизації.

Напад через акціонерний капітал можливий у разі, коли він значною мірою розпорошений або слабо контролюється. Початок атаки – скуповування акцій. Зазвичай, рейдерам досить купити близько 10-15 % акцій, щоб ініціювати проведення зборів акціонерів з потрібним порядком денним, наприклад, зміною керівництва підприємства. Акціонерне товариство, власником якого є трудовий колектив, – улюблена лакомина рейдера. Одержуючи невисокі зарплати, працівники без особливих вагань продають свої цінні папери тому, хто пропонує за них в 5-10 разів більше від їх номінальної вартості (однаково менше того, що вони реально вартують). Далі новоспечений акціонер реєструє їх у реєстратора товариства і розробляє план заходів для захоплення підприємства.

Наприклад, акціонер-неофіт може звернутися до суду з позовом на основного акціонера. Суд виносить ухвалу про забезпечення позову, якою арештовує його (найбільшого акціонера) пакет акцій. Далі рейдер проводить збори акціонерів, змінює керівництво підприємства і доки основний власник підприємства доведе-таки свою правоту в суді, ситуація на підприємстві зміниться кардинально [8]. Прикладами застосування такої тактики можуть служити дії компанії "Сармат", яка свого часу скупилася через ІК "Керамет-Інвест"

41,5 % акцій київського пивзаводу "Оболонь", а також атака компанії "Кліринговий будинок" на черкаський "Азот". У другій половині 90-х найпопулярнішим способом було відбирання власності через кредиторську заборгованість. Актуальним такий спосіб залишається і нині. Протерміновані борги підприємства скуповуються в дрібних кредиторів, потім консолідуються й пред'являються до одноразової сплати. Саме в такий спосіб група "Фінанси і кредит" свого часу намагалася заволодіти сіверськодонецьким "Азотом" – перешкодив їй тільки прихід на завод нового потужного власника. Нездатність підприємства розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями дає підставу для початку процедури банкрутства або санації з усіма відповідними наслідками. Завод, що перебуває на санації, не підконтрольний ні його власникові, ні менеджменту. Головна діюча особа – керуючий санацією – як правило, одна людина, купити яку для рейдера не створить великих труднощів. Найбільш слабкою ланкою більшості підприємств є його топ-менеджмент, тобто органи керування. Це особи, на чиїх слабких місцях рейдер грає насамперед. Наділений достатніми повноваженнями директор може сприяти швидкому виведенню майна зі свого підприємства до підконтрольних рейдеру структур. Отже, власник заводу залишається з акціями, які нічого не вартують. Менеджмент легко може спровокувати фінансові проблеми на заводі, наприклад, санкціонувавши закупівлю сировини за завищеними цінами або взявши кредит під нереальні відсотки. Переконати керівництво діяти на користь рейдера можна по-різному: від звичайного підкупу до підсаджування на "гачок" – шантажу, кримінального переслідування й погроз. Атака через менеджмент найдешевше обходиться на держпідприємствах, де немає ефективного контролю над операційною діяльністю з боку власника. Зміна влади в 2004 р. в Україні спровокувала й переділ власності, що підказав вітчизняним рейдерам ще один спосіб поглинання підприємств – заперечення факту правомірності підсумків приватизації. Поки Юлія Тимошенко готувала до повторного продажу "Криворіжсталь", Костянтин Григоришин розгорнув проти групи Суркіса – Медведчука справжню рейдерську війну. Апетити росіянина не обмежувалися поверненням відібраних у нього колись обленерго – він замахнувся навіть на ФК "Динамо" (Київ). Наведені нами приклади не означають того, що ми є прихильниками методів приватизації, які в основному застосовувались до 2004 р., проте саме правові прогалини здійснюваної реприватизації після 2004 р. породили таку форму рейдерської діяльності.

Висновки і пропозиції. Отже, можна узагальнити, що в Україні рейдерство дійсно є надзвичайно актуальною проблемою в сучасному суспільстві, яка набирає статусу загрози національної безпеки України. Через нестійкість, корумпованість державних органів, прогалин у законодавстві, несформованих інституцій прав власності такий феномен в Україні не лише виникає, а набирає високих "темтів зростання". І хоча в розвинених країнах рейдерство є ефективним інструментом впливу на неефективні підприємства, у нас – це інструмент перерозподілу власності та особистих інтересів. Тому пропонуються реальні заходи щодо ефективного захисту від рейдерства до його подолання.

По-перше, на боці власника має виступати держава і вживати дієві, реальні важелі щодо захисту прав власності. По-друге, прозорість і ефективність діяльності суб'єктів господарювання, які можуть зробити підприємство фактично невразливим до рейдерів. По-третє, наділити Державну комісію у справах боротьби з рейдерством відповідними повноваженнями згідно Конституції та Законів України, потрібними для оперативного регулювання на ситуації, що мають відношення до рейдерських дій та вжиття невідкладних заходів. По-четверте, ініціювати прокурорські перевірки незалежними слідчими Генеральної прокуратури України всіх рішень, винесених на користь рейдерів українськими судами. По-п'яте, створити реєстр рейдерських судових рішень та внести на розгляд Вищої ради юстиції персональні справи суддів, які їх винесли. По-шосте, необхідно ухвалити Закон України "Про акціонерні товариства", та внести відповідні зміни і повноваження до чинного законодавства.

Боротьба з рейдерством має носити комплексний характер. У питанні протидії рейдерству повинні об'єднатися влада, парламент, бізнес, громадськість. Лише таким чином можливо значно скоротити кількість рейдерських захоплень в Україні. Головним антирейдерським чинником є формування "правил гри" та умов рівноправної конкуренції. Держава та влада першими повинні демонструвати принцип верховенства права.

Література

1. Головань І. Удар у стик: чому процвітає "рейдерство" в Україні // Дзеркало тижня. – 2006. – 17 жовтня.
2. Добрий Д. Стратегія рейдерства й СОТ // RUpor.
3. Соколов М. На захист рейдерства // Для УП від 04.12.06.
4. Ільяшев М. Особливості національного рейдерства // DailyUA. – 2006. – 26 вересня.
5. Зайцев І. Веселий рейдер // Контракти. – 2007. – № 06.
6. Балюк А. Інтерв'ю журналу Коммерсантъ. – від 26.09.06 р.
7. За матеріалами журналу Competitive Intelligence Magazine, 2005. – № 1.
8. Особливості національного рейдерства // DailyUA. – 26.11.2006 р.
9. Мішишин М. Друг мій, рейдер мій // Контракти. – 01.19.07 р.
10. Дибя Ірина. Обличчя зла, або як боротися з рейдерством // Юридичний вісник України. – 2006. – № 47. – С. 8.
11. Серов В. Украинское рейдерство: от мелкого бандитизма до транснациональных корпораций // Бизнес. – 2006. – № 51. – С. 89-109.
12. Касьяненко Микита. А тепер само узаконення? Що можна протистояти рейдерству та корупції // День. – 2006. – 7 грудня. – С. 5.

УДК 330

*Доц. Г.А. Лех, канд. екон. наук – НЛТУ України, м. Львів;
викл. В.О. Телішевський – Львівський кооперативний коледж
економіки і права*

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМЕЙНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Проаналізовано та висвітлено сутність, проблеми, перспективи та правові засади функціонування сімейного бізнесу, також визначено групи чинників, які впливають на процес формування, розвитку та стабілізації роботи сімейного бізнесу. Встановлено, що всебічної підтримки потребує розвиток сімейного бізнесу в тих сферах, де не потрібні значні матеріальні ресурси. У цьому ракурсі особливе значення мають